

Násilná sexuální kriminalita v ČR

(informace o výsledcích výzkumu IKSP pro členy RVPPK)

Praha, 24. 4. 2017

Řešitelé: **PhDr. Šárka Blatníková** (odpovědná řešitelka)
JUDr. Petr Zeman, Ph.D., Mgr. Petra Faridová

Původ, metodologie a podoba výzkumu

Tento materiál shrnuje **výsledky empirické části** výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP), který se zabýval problematikou sexuálně zaměřeného násilí, jeho pachatelů i obětí, jakož i reakcí státu na tento závažný druh trestné činnosti.¹ **Předmětem výzkumu** byli sexuálně zaměřené trestné činy s prvem násilí, registrované na území ČR ve stanoveném období, identifikovaní pachatelé těchto trestných činů, a jednotlivá opatření na ochranu společnosti před tímto druhem kriminality. **Hlavním cílem výzkumu** bylo získat nové kriminologické poznatky o kriminálním sexuálně zaměřeném násilí a jeho pachatelích v ČR a zhodnotit prostředky využívané k postihu pachatelů tohoto druhu kriminality. Mezi **dílčí cíle** patřilo zhodnocení právní úpravy postihu sexuálně motivovaného násilí v ČR, identifikace používaných nástrojů k posuzování nebezpečnosti pachatele sexuálního násilí, a zmapování obrazu násilných sexuálních deliktů a jejich pachatelů v českých médiích.

Metodologie empirické části výzkumu² zahrnovala standardní metody a techniky kriminologického výzkumu jako jsou analýza relevantních dokumentů (trestních spisů, soudně znaleckých posudků z odvětví psychiatrie, sexuologie a psychologie, anonymizovaných sestav z databáze rejstříku trestů), psychodiagnostické techniky (administrace standardizovaných testových baterií osobnostního dotazníku MMPI-2 a inventáře kriminálních stylů myšlení PICTS-cz), deskriptivní a bivariační statistické analýzy. Empirická část výzkumu spočívala v **podrobné analýze 610 trestních spisů, vedených v řízeních o 796 násilných sexuálních deliktech³ 584 různých pachatelů**. Kritériem pro zařazení do základního souboru bylo, že daná osoba (a) byla v letech 2009-2012 odsouzena za násilný sexuální trestný čin (tj. byl vydán odsuzující rozsudek, který následně nabyl právní moci), nebo (b) v červenci 2012 vykonávala nepodmíněný trest odnětí svobody, uložený za takový trestný čin.

Analýza empirických dat probíhala na třech úrovních – pachatelů, trestních spisů a deliktů. Vzhledem k tomu výzkumný tým vytvořil pro účely analýzy tři samostatné záznamové archy v podobě elektronických formulářů. Prostřednictvím záznamového archu **KRIMINÁLNÍ HISTORIE** byly sbírány údaje o sociodemografických charakteristikách pachatele a o jeho kriminální kariéře ve smyslu historie jeho pravomocných odsouzení v ČR,

¹ Výzkumný úkol „Násilná sexuální kriminalita v ČR se zaměřením na její aktuální formy, na zvyšování účinnosti odhalování a postihu jejích pachatelů a na možnosti ochrany společnosti před sexuálně motivovaným násilím“, doba řešení 2012 - 2015, byl podpořen z prostředků Programu bezpečnostního výzkumu ČR v letech 2010-2015 (č. VG20122014084, poskytovatelem bylo Ministerstvo vnitra ČR).

² S výsledky vstupní, teoretické části výzkumu, zahrnující analýzu právní úpravy, odborné literatury, resortních statistik a oficiálních dokumentů, jakož i obsahovou analýzu mediálních sdělení a sekundární statistickou analýzu dat z průzkumu veřejného mínění IKSP_SEXKRIM2001, byli členové RVPPK seznámeni na zasedání výboru dne 25. června 2015.

³ Za účelem co nejpodrobnější analýzy se výzkumný tým při rozdělování jednání pachatele na jednotlivé „delikty“ držel konečného rozhodnutí soudu ve věci – pokud ve skutkové větě rozsudku popsal určité jednání samostatně, jednalo se pro účely výzkumu o samostatně analyzovaný delikt, byť se z trestněprávního hlediska o samostatný trestný čin jednat nemuselo.

záznamový arch **SPIS** obsahoval položky, týkající se údajů z daného trestního řízení, včetně zjištění soudních znalců a výsledku řízení, a údajů o sociálně-ekonomických poměrech a historii pachatele, a do záznamového archu **DELIKT** byly zapisovány konkrétní okolnosti daného deliktu, jako jsou místo a doba činu, způsob a okolnosti provedení, charakteristiky oběti, následky atd. V průběhu řešení výzkumného úkolu bylo postupováno v souladu s obecně závaznými právními předpisy, včetně předpisů na ochranu osobních údajů, a byly respektovány etické zásady vědeckovýzkumné práce.

Shrnutí vybraných výsledků empirické části výzkumu

Výzkum měl za cíl především zmapovat a popsat fenomén násilné sexuální kriminality v České republice co možná nejkomplexnějším způsobem, tedy tak, aby zkoumaný okruh případů nebyl omezen územně ani věcně. Výsledkem je velmi rozsáhlá databáze informací o analyzovaných případech i pachatelích. Poznatky, které se z ní zatím podařilo získat, umožňují formulovat určitá stručná zobecnění a závěry:

- Z poznatků o **osobnostních charakteristikách pachatelů sexuálního násilí** plyne, že podíl sexuálních deviantů mezi nimi je relativně nízký (cca 20 %) a výrazně větší zastoupení mají osoby s poruchou struktury osobnosti, příp. s anomálně strukturovanou osobností (dohromady více než 50 %). U poloviny parafilních pachatelů přitom byla zároveň znalcem diagnostikována také porucha osobnosti.
- Pokud jde o kriminální historii pachatele, výzkum ukázal, že zhruba 70 % pachatelů násilné sexuální kriminality tvořily osoby, již dříve za trestnou činnost odsouzené (**recidivisté**). Druhovú recidiva byla shledána u více než čtvrtiny pachatelů a speciální recidiva u zhruba šestiny pachatelů.
- Z toho plyne závěr o **relativně nízké míře druhové či speciální recidivy násilných sexuálních delikventů**: jen malá část (něco přes čtvrtinu) pachatelů znásilnění již byla za nějaký sexuální delikt odsouzena v minulosti.
- Když srovnáme delikty, spáchané druhovými recidivisty, se skupinou deliktů, spáchaných recidivisty, kteří dosud za sexuální trestný čin odsouzení nebyli, zvýrazní se u prvně jmenovaných zejména rizikové faktory osobnosti pachatele ve smyslu častěji se vyskytující diagnózy poruchy osobnosti, sexuální deviace, nejčastěji patologické sexuální agresivity, ale i závislosti na návykových látkách. Násilné sexuální delikty druhových recidivistů jsou charakteristické tím, že pachatel bývá pro oběť zcela neznámý, útočí bez předchozího navázání kontaktu, sám bez spolupachatelů, a používá fyzické násilí, což odpovídá obrazu patologického sexuálního agresora.
- Jen přibližně desetinu výzkumného souboru tvořili druhoví recidivisté, u kterých byla diagnostikována sexuální deviace. Zároveň je třeba opět zdůraznit, že u poloviny parafilních delikventů byla znalcem diagnostikována kromě poruchy sexuální preference také porucha osobnosti.
- Téměř polovinu analyzovaných deliktů spáchali jedinci, kteří již v minulosti vykonávali **trest odnětí svobody**; mezi delikty pachatelů se zkušeností z vězení byl přibližně stejný podíl deliktů druhových recidivistů a deliktů recidivistů, kteří dosud za sexuální trestný čin odsouzení nebyli.
- Jedna šestina deliktů byla spáchána pachateli, kteří již ve své minulosti prošli soudně nařízeným **psychiatrickým či sexuologickým ochranným léčením**. I přes předchozí „neúspěch“ se soudy opakovaně snažily na tyto pachatele působit stejným opatřením a častěji jim ochranné léčení ukládaly i za nové delikty. Znalci u těchto pachatelů častěji diagnostikovali sexuální deviaci či závislost na návykových látkách, ale také poruchu osobnosti, u níž jsou možnosti medicínského ovlivnění uváděny jako minimální (u jedinců bez motivace ke změně pak nulové), a v případě ukládání ochranného léčení bývá

přítomnost poruchové struktury osobnosti spíše kontraproduktivním prvkem. To zapadá do obrazu „obecného“ kriminálního recidivisty, jehož osobnost vykazuje spíše symptomy poruchové struktury osobnosti, než že by z kriminologického hlediska byla hlavním problémem porucha sexuální preference.

- Z hlediska **věku pachatele** výsledky výzkumu naznačují, že u nejmladších (mladistvých) pachatelů se na násilné sexuální delikvenci na první pohled podílí zejména jejich nevyzrálá, nevyrovnaná osobnost, jejíž vývoj nebyl dosud ukončen, popř. nízká úroveň rozumových schopností. U osob v mladém a mladším středním věku zdánlivě častěji hraje při spáchání znásilnění zásadní roli jejich sexualita, příp. i ve formě sexuální deviace. U starších pachatelů má naproti tomu v sexuálně delikventním chování větší význam jejich osobnost – na rozdíl od mladistvých pachatelů však není problém v její nevyzrálosti, ale v jejím výraznějším narušení, dosahujícím často až poruchy osobnosti.⁴
- **Útoku na majetek oběti v průběhu znásilnění** (kdy k odcizení věci patřící oběti docházelo zpravidla až po sexuálním útoku) se osoby s diagnózou poruchy osobnosti, parafilie, či s kombinací těchto poruch, dopouštěly častěji ve srovnání s jedinci bez daných diagnóz. V případě parafilií lze uvažovat především o snaze maskovat pravou sexuálně deviantní motivaci jejich jednání. U jedinců s poruchou osobnosti (včetně komorbidit poruchy osobnosti a parafilie) pak v této souvislosti přichází v úvahu nejen zakrývání sexuální motivace, která může být pachatelem vnímána jako „patologičtější“, ale i jejich anetická snaha „vytěžit z útoku maximum“.
- Výsledky výzkumu potvrzují, že **vliv návykové látky**, především alkoholu, je významným faktorem, přispívajícím k násilné sexuální trestné činnosti. Platí to jak pro případy, kdy se pod vlivem návykové látky nachází pachatel, tak pro případy intoxikace oběti. V případech, kdy byl pachatel intoxikován, častěji oběť zároveň okradl či oloupil, a častěji vůči ní použil násilí. Zde lze spatřovat vliv obecně silnějších asociálních tendencí jedince, které můžeme vnímat jako určité pojitko diagnózy poruchy osobnosti a intoxikace v době činu, na míru násilí uplatněnou vůči oběti. Toto zjištění odpovídá skutečnosti, že pod vlivem návykových látek dochází ke snížení či ztrátě zábran, zhoršenému odhadu fyzické síly, intenzity násilí, apod.
- Poznatky z výzkumu potvrzují souvislost některých **rizikových faktorů z dětství pachatele** (zkušenost s ústavní výchovou, kázeňské problémy během školní docházky) s delikventním chováním. Lze uvažovat o určité synergii rizikových faktorů, vedoucí k celkově neurovnanému a asociálnímu až antisociálnímu životnímu stylu. Pro tento závěr svědčí také skutečnost, že z hlediska průběhu trestného činu nevykazovaly delikty těchto pachatelů výrazná specifika z hlediska sexuálního chování ani použitého násilí (či jiného prostředku k dosažení cíle). Společným rysem byl naopak častější výskyt případů, kdy pachatel kromě znásilnění oběť ještě okradl či oloupil, což opět naznačuje spíše obecně asociální (kriminální) tendence pachatele.
- Data, získaná v rámci projektu na výzkumném podsouboru českých odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody poukazují na to, že kriminální historie pachatelů má významnější vztah k naměřené intenzitě **kriminálních postojů** než druh a závažnost aktuálně odsouzené trestné činnosti.

⁴ Při zobecnění a interpretaci statistických významností, týkajících se struktury osobnosti pachatelů znásilnění v různých věkových skupinách, je ovšem třeba brát v úvahu nejen velikost jednotlivých skupin, ale např. i diagnostické postupy při stanovení psychiatrických a psychologických závěrů - diagnóza závažné duševní poruchy, ať již jde o poruchu sexuální preference či specifickou poruchu osobnosti, nebývá stanovována před 18. rokem.

Vybrané implikace pro praxi

Výsledky výzkumu potvrzují mj. opodstatněnost postoje české psychiatricko - sexuologické školy, která odmítá nahlížet na sexuální delikventy jako na více méně homogenní skupinu, jak to bývá obvyklé v zahraničí. Rozlišování přinejmenším mezi parafilními pachateli a sexuálními delikventy, u nichž nebyla parafilie zjištěna, lze pokládat za nezbytný předpoklad úspěšného nastavení systému zacházení s pachateli násilné sexuální kriminality.

Vzhledem k získaným poznatkům o pachatelích sexuálního násilí z hlediska jejich osobnostních charakteristik by pozornost měla být věnována především rozvoji a implementaci programů zacházení s osobami s poruchově strukturovanou osobností, příp. kombinovanou s parafilii, jež by vůči těmto pachatelům mohly být uplatňovány jak v prostředí výkonu trestu odnětí svobody, tak v rámci opatření vykonávaných na svobodě (např. jako tzv. přiměřená povinnost po dobu zkušební doby podmíněného odsouzení apod.).

V průběhu řešení výzkumu byly identifikovány některé nedostatky v oblasti právní úpravy i praktické aplikace institutu ochranného léčení (např. nedostatečná evidence uložených a vykonávaných ochranných léčení), který přitom představuje trestněprávní sankci, jež může mít velmi příznivý vliv na snižování rizika recidivy sexuálních delikventů – zejména v případě parafilních pachatelů či pachatelů zneužívajících návykové látky. S tím souvisí širší problém nedostatků v systému sběru a vykazování dat pro účely justiční statistické databáze o kriminalitě. Jejich postupné odstraňování či aspoň zmírňování by mohlo podstatně zvýšit účinnost intervence státu při ochraně společnosti před pachateli (nejen) násilné sexuální kriminality.

V rámci výzkumu bylo zjištěno, že mezi soudními znalci (psychiatry, sexuology, psychology) a orgány činnými v trestním řízení, kteří je do řízení k posouzení duševního stavu pachatele přibírají, resp. jejich posudky využívají k rozhodnutí, často panují značná nedorozumění. Orgány činné v trestním řízení někdy na soudní znalce kladou nároky, neodpovídající jejich kvalifikaci a roli v trestním řízení (např. požadují závěr o otázce právní povahy), naopak znalci někdy vybočují ze své role sami a dopouštějí se právních závěrů, případně zástupci jedné profesní skupiny nesprávně chápou terminologii, používanou druhou profesní skupinou. Proto by bylo velmi vhodné zaměřit se na odstranění podobných profesně podmíněných nedorozumění v rámci profesního vzdělávání jak na straně orgánů činných v trestním řízení, tak na straně soudních znalců příslušné odbornosti.

Výzkum potvrdil, že převažující představy veřejnosti o „typickém“ znásilnění se od skutečnosti značně liší. Mezi občany stále přetrvávají mýty a stereotypy o sexuálních delikventech, jejich druhové recidivě či možnostech působení na ně. Zkreslené představy veřejnosti o stavu a struktuře kriminality mohou mít závažné důsledky – podceňování nedostatečně známých rizik či naopak přeceňování rizik domnělých a s tím související sociální, ekonomické a bezpečnostní dopady na jednotlivce, komunity i společnost jako celek. Správné představy občanů o průběhu a pachatelích sexuálního násilí jsou předpokladem účinnosti opatření situační prevence, a mj. omezují prostor pro prosazování různých radikálních názorů na řešení tohoto bezpečnostního problému. Lze tedy jednoznačně doporučit, aby byla pozornost více věnována zprostředkování realitě odpovídajících informací veřejnosti, neboť dosavadní přístup v této oblasti zjevně nepostačuje.

Seriózní výzkum může přinést celou řadu nových poznatků, využitelných při formulaci strategických a koncepčních materiálů, při tvorbě legislativních opatření, ale i v praxi při vyšetřování a stíhání trestné činnosti, při vývoji programů zacházení s pachateli apod. Problematika násilné sexuální kriminality zahrnuje mnoho různých aspektů, jež by bylo žádoucí zkoumat odděleně a důkladněji (např. nejzávažnější formy znásilnění s použitím intenzivního fyzického násilí a jejich pachatelé, apod.). Lze proto doporučit, aby byl výzkum

v této oblasti nadále podporován za účelem vzniku ucelené základny kriminologických poznatků o násilné sexuální trestné činnosti.

Hlavní publikační výstupy z výzkumu (k 24. 4. 2017):

Monografie:

Blatníková, Š., Faridová, P., Zeman, P.: *Násilná sexuální kriminalita – téma pro experty i veřejnost*. IKSP, Praha 2014 (<http://www.ok.cz/iksp/docs/418.pdf>)

Blatníková, Š., Faridová, P., Zeman, P.: *Znásilnění v ČR – trestné činy a odsouzení pachatelé*. IKSP, Praha 2015 (<http://www.ok.cz/iksp/docs/428.pdf>)

Blatníková, Š., Faridová, P., Vranka, M.: *Kriminální styly myšlení: Inventář PICTS-cz*. IKSP, Praha 2016 (<http://www.ok.cz/iksp/docs/431.pdf>)

Souhrnná výzkumná zpráva

Blatníková, Š., Faridová, P., Zeman, P.: *Souhrnná výzkumná zpráva (Vsouhrn) z projektu „Násilná sexuální kriminalita v ČR se zaměřením na její aktuální formy, na zvyšování účinnosti odhalování a postihu jejích pachatelů a na možnosti ochrany společnosti před sexuálně motivovaným násilím“ (Program bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2010-2015, kód projektu VG20122014084, řešitel Institut pro kriminologii a sociální prevenci)*. IKSP, Praha 2015 (<http://www.ok.cz/iksp/docs/VG20122014084svz.pdf>)

Články v odborných časopisech:

Blatníková, Š., Faridová, P., Zeman, P.: *Kriminologický výzkum o sexuálním násilí v ČR: empirické poznatky o trestných činech a odsouzených pachatelích*. Trestněprávní revue, v tisku.

Faridová, P., Blatníková, Š., Vranka, M., Zeman, P.: *Inventář kriminálních stylů myšlení (PICTS-cz) – adaptace a psychometrické vlastnosti*. Psychologie pro praxi 1-2/2016, ISSN 1803-8670, str. 63-80.

Faridová, P.: *Kriminální myšlení: teoretická a terminologická východiska*. Československá psychologie 4/2015, ISSN 0009-062X, str. 332-345.

Blatníková, Š., Zeman, P.: *Sexuální delikventi, stereotypy a česká veřejnost*. Trestněprávní revue 1/2015, ISSN 1213-5313, str. 8 – 14.

Blatníková, Š., Zeman, P.: *Registrace sexuálních delikventů – nástroj k ochraně společnosti nebo slepá ulička?* Trestní právo 2/2015, ISSN 1211-2860.

Blatníková Šárka: *Tři roky zabezpečovací detence v ČR (situace v ukládání nového ochranného opatření)*. Státní zastupitelství 1/2013, ISSN 1214-3758, str. 24-30.

Blatníková Šárka - Zeman Petr: *Pachatelé sexuálních trestných činů a zacházení s nimi – současné problémy z pohledu výzkumu*. Trestněprávní revue 4/2013, ISSN 1213-5313, str. 95-99.

Blatníková Šárka - Zeman Petr: *Sicherungsverwahrung: eine neue Sanktion für gefährliche Straftäter in der Tschechischen Republik*. Bewährungshilfe: Soziales, Strafrecht, Kriminalpolitik. Jg. 60, 2013, Heft 4, ISSN 0405-6779, str. 363–376.

Zeman Petr: *Obavy české veřejnosti ze sexuálně motivované kriminality*. Bezpečnostní teorie a praxe 4/2012, ISSN 1801-8211, str. 41-51.